

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIV/1—2

**БЕОГРАД
2001**

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIV

Св. 1–2 (2001)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Грамматика

- Једно давно постављено питање: значе ли *ојкад* и *ојкако* исто
(МИЛКА ИВИЋ) 1
- Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за
Хрвате и Србе (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ) 6
- О асиметричним кондензованим низовима
(РАДОЈЕ СИМИЋ — ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ) 45
- Грамматичка основа и наставци именица типа *име-имена*
(МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 71

Језичка култура и нормативистика

- О бирократизацији српског језика (ДУШКА КЛИКОВАЦ) 85
- О ктетицима *српски* и *србијански* у свјетлу лексичко-семантичке
норме (МИЛАН ШИПКА) 111
- Стандардни језик и дијалекти (СРЕТО ТАНАСИЋ) 123

Лексикологија и семантика

- Информације о грамматичкој и лексичкој спојивости у
дескриптивном речнику (СТАНА РИСТИЋ) 131

Прилози

- О конверзији сложених придева у именице (СТАНИМИР РАКИЋ) 141
- Прилог Семантичко-деривационом речнику српскога језика
(Деривационо гнездо придева *добар*)
(РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ) 145
- Статус српског језика у образовању (ЈОВАНКА РАДИЋ) 152

Прикази

- Иван Клајн, Творба речи у савременом српском језику. Први део:
Слагање и префиксација (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 157
- Првослав Радић, Турски суфикси у српском језику
(МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ) 162
- Рајна Драгићевић, Придеви са значењем људских особина у
савременом српском језику (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ) 166
- Мирослав Николић, Обратни речник српскога језика
(ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК) 170

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

ПРИЛОГ СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Деривационо гнездо придева *добар*

Почетком 2000. године Матица српска и Институт за српски језик САНУ засновали су пројекат Лингвистички речници. На предлог Даринке Гортан-Премк у оквиру тог пројекта отпочеће се са израдом Речника деривационих гнезда српског језика. Речник ће се радити на основу будућег једнотомног речника српског језика Матице српске; овај прилог урађен је на основу Речника српскохрватскога књижевног језика МС. Деривационо гнездо придева *добар* има за циљ илустрацију концепције овог будућег речника. Концепцију је осмислила Даринка Гортан-Премк и за њу је до сада добила подршку на два међународна научна скупа и од више лингвиста који су се одазвали на пробни оглед.

Легенда:

⇒ иза лексикографске обраде лексеме *знак за деривациони по-тенцијал лексеме*

0 испред леме *знак за основну, неизведену реч*

S испред леме *знак за сложенице*

s испред броја *знак за дериваџ од сложенице*

PS испред леме испред леме *знак за њолусложенице*

ps испред броја *знак за дериваџ од њолусложенице*

Pг испред леме *знак за њрефиксне ѡворенице*

рг испред броја *знак за дериваџ од њрефиксне ѡворенице*

1 испред леме *знак за њрвосѡѡейени деѡиваџ односно дериваџ од основне речи, дериваџ од доминанѡе гнезда, од 0*

2 испред леме *знак за другосѡѡейени дериваџ односно за дериваџ изведен од дериваџа означеног са 1 који је даѡ њейосредно или неѡѡо раније исѡред ѡсмаѡраног другосѡѡейеног дериваџа*

3 испред леме знак за *шрећестејени* дериваџи односно за *дери-ваџи* изведен од *другостејеног* дериваџа означеног са 2 који је даџи *нејосредно* или *нешџио* раније *исџред* *јосмаџраног* *шрећестејеног* *дери-ваџа*

4 испред леме знак за *дериваџи* *четвртџог* *стејена* односно за *дериваџи* изведен од *шрећестејеног* дериваџа означеног са 3 који је даџи *нејосредно* или *нешџио* раније *исџред* *јосмаџраног* дериваџа *че-твртџог* *стејена*. И даље.

Индекси, бројеви у доњем рубу латиничких слова S, PS, Pt, као и бројева 1,2,3,4 и даље знак *броја* *дериваџа* *одређеног* *стејена*

У фуснотама датим иза неких одредница образложена је њихова лематизација.

Деривационо гнездо *придева* *добар*

0 **добар**, добра, добро 1.а. *који је јозитивних* *особина*, *ваљан*. б. *који је џлемениџих* *особина*. 2.а. *јриличан*, *знаџан*, *велик*. б. *који је јуне* или *јрејуне* *мере*. 3. *јак*, *здрав*. 4. *имућан*; *угледан*. 5. *родан*, *јло-дан*. б. *корисџан*. 7. *лековџи*. 8. *скуџ*. 9. *угодан*, *јријаџан*. ⇒

S₁ **добр-о-воља** ж *добра* *воља*, *добро* *расјоложење*. ⇒

s₁<S₁ **добровољ-ан**, -љна, -љно 1.а. *који врши* *шџио* *јо* *својој* *во-љи* *без* *ујошребе* *силе*, *драговољан*. б. *који се оснива* *и* *који јостјоји* *на јринџију* *добровољностџи* *рада* *маса*. 2. *који је добре* *воље*, *доброг* *расјоложења*. ⇒

s₂<s₁ **добровољно**¹ *прил.* *на* *добровољан* *начин*, *јо* *својој* *вољи*, *без* *обавезе*, *јо* *своме* *хџењу*.

s₂<s₁ **добровољн-ост**, -ости ж *особина* *онога* *шџио* *је* *добровољно*.

s₁<S₁ **добровољ-ац**, -љца м *онај* *који није* *обвезник* *него* *добровољ-но* *суделује*, *учесџивује* *у* *раџу*; *добровољни* *учесник* *у* *каквој* *акџији*. ⇒

s₂<s₁ **добровољач-(ч)ки**² **добровољачки**, -а, -о *који се одно-си* *на* *добровољце*.

s₂<s₁ **добровољч-ев**, -а, -о *који јријада* *добровољцу*.

s₁<S₁ **добровољ-ити** *се*, -овољим *се*, *несвр.* *јостјајџи* *добре* *воље*, *јостјајџи* *расјоложен*.

s₁<S₁ **добровољ-ство** с *добровољачка* *служба* *у* *раџу*; *добро-вољно* *учесџивовање* *у* *било* *каквој* *акџији*.

¹ Прилоге постале од *придева* третирамо као *деривате* иако су они настали кон-верзијом према облику *придева* *средњег* *рода*.

² Дијахронијски приказ *творбеног* *процеса*, *упрошћено* *дат*, *изгледао* *би* *овако*: *добровољџи* + *џски* > *добровољџски* > *добровољачки*. Мислимо да *свему* *томе* *нема* *места* *у* *синхронијском* *творбеном* *рашчлањавању*. Из *синхронијске* *перспективе*, *твор-бена* *граница* *може* *се* *приказати* *овако*: *добровољач-(ч)ки*. У *заграду* *се* *стављају* *гласо-ви* *који* *се* *због* *дисимилације* *губе*. Биће *потребно* *ово* *проверити* *и* *утврдити* *различи-тим* *психолингвистичким* *тестовима*.

S₂ добр-о-дева, ж бот. покр. биљка из породице звонаца *Sampanula persicifolia*.

S₃ добро-дошао, -шла, -шло који је дошао у њрави час; њошребан, корисџан. ⇒

s₁<S₃ добродошл-ица³ ж 1. њоздрав коме њри доласку. **2.** чаши вина или ракије шџо се даје ономе који дође. **3.** покр. особа која је добро дошла.

S₄ добр-о-душан, -шна, -шно **а.** који је добре душе, доброга срца, доброћудан. **б.** који изражава доброћудносџ.

s₁<S₄ добродуш-је с в. добродушносџ.

s₂<S₄ добродушно прил. на добродушан начин.

s₃<S₄ добродушн-ост, -ости ж особина онога који је добродушан.

S₅ добро-звучап, -чна, -чно који добро, њријажџно звучи. ⇒

s₁<S₅ доброзвучн-ост, -ости ж особина онога шџо добро звучи.

S₆ добро-знан, -а, -о који је њошџе добро њознаџ.

S₇ добро-љубив, -а, -о који љуби, воли добро.

S₈ добро-намерап, -рна, -рно **а.** који има добре намере, који другоме жели добро. **б.** који изражава, исџољава добронамерносџ. ⇒

s₁<S₈ добронамерн-ост, -ости ж особина онога који је добронамеран.

S₉ добро-сретан/добро-срећан, -тна/-ћна, -тно/ћно који је добре среће, срећан. ⇒

s₁<S₉ добросретн-ик/добросрећн-ик⁴ м добросрећан човек.

s₂<S₉ добросретн-ица/добросрећн-ица ж добросрећна жена.

S₁₀ добро-стојан⁵, -јна, -јно који добро сџоји, имућан. ⇒

s₁<S₁₀ добростојн-ик м онај који имовином добро сџоји, имућан човек.

S₁₁ добро-суседски, -а, -о који се односи на добре суседе; у коме се очџују односи добрих суседа.

S₁₂ добро-твор м **1.** онај који добро џвори, који чини коме добро, који џружа џмоћ, зашџџџу, доброчинац. **2.** онај који даје већу суму новца или осџавља неку имовину доброџворном друшџџу. ⇒

³ Могуће је и другачије постављање границе: *добродош-лица*. Место творбене границе у оваквим случајевима утврдиће се посебним испитивањима.

⁴ У науци још није решено да ли су именице овог типа настале деноминално, творбеним формантом *-ник* или деадјективно додавањем форманта *-ик*. Предлажемо синхронџски семантички приступ под којим се подразумева анализа значења деривата. На пример, *срећник* је онај који је срећан — именица је настала од придева додавањем творбеног форманта *-ик*. *Раскошник*, међутим, није онај који је раскошан него онај који воли раскош — именица је постала од друге именице додавањем творбеног форманта *-ник*.

⁵ Лексема *сџојан* није забележена у РМС; она је застарена; потврђена је у Рјечнику ЈАЗУ.

$s_1 < S_{12}$ **добротвор-ан**, -рна, -рно **1.** који чини добра дела, који *п*руж*а* *п*омоћ сиромашнима. **б.** који је намењен добротворству, који служи у хумане сврхе.

$s_2 < s_1$ **добротворно** прил. на добротворан начин, као добротвор.

$s_2 < s_1$ **добротворн-ост**, -ости ж особина онога који је добротворан; *п*омоћ, *п*омагање.

$s_2 < S_{12}$ **добротвор-ка**⁶ ж она која добро *п*вори, добротворнишљка.

S_{13} **добр-о-ћуд**, -а, -о в. доброћудан. \Rightarrow

$s_1 < S_{13}$ **доброћуд-ан**, -дна, -дно **а.** који је добре ћуди, добре нарави. **б.** који изражава доброћудности. \Rightarrow

$s_2 < s_1$ **доброћудн-ица** ж доброћудна женска особа.

$s_2 < s_1$ **доброћудно** прил. на доброћудан начин, добронамерно.

$s_3 < s_1$ **доброћудн-ост**, -ости ж својство онога који је доброћудан.

S_{14} **добро-хотан**⁷, -тна, -тно **а.** који жели добро другоме, добронамеран. **б.** који изражава доброћу. \Rightarrow

$s_1 < S_{14}$ **доброхотн-ик** м онај који је доброхотан.

$s_2 < S_{14}$ **доброхотно** прил. на доброхотан начин, добронамерно.

$s_3 < S_{14}$ **доброхотн-ост**, -ости ж особина онога *ш*то је доброхотно, добронамерности.

S_{15} ***добро-чинити**⁸ \Rightarrow

$s_1 < S_{15}$ **доброчин** м добро дело, добротворство. \Rightarrow

$s_2 < s_1$ **доброчин-ац**, -нца добротвор.

$s_2 < s_1$ **доброчин-ка** ж добротворка.

$s_3 < s_1$ **доброчин-ство** с особина онога који добро чини; добро дело.

$s_2 < S_{15}$ **доброчини-лац**⁹, -иоца м добротвор.

$s_3 < S_{15}$ **доброчини-лица** ж добротворка.

$s_4 < S_{15}$ **доброчини-тељ** м добротвор. \Rightarrow

$s_4 < s_4$ **доброчинитељ-ица** ж добротворка.

$s_5 < s_4$ **доброчинитељ-ка** ж добротворка.

S_{16} **добр-у-рад**, -а, -о који *п*ежи добру.

$l_1 < 0$ **добр-аи**, -ана, -ано добрахан. \Rightarrow

$2_1 < l_1$ **добрано** прил. *д*обрашно.

$l_2 < 0$ **добр-ахан**, -хна, -хно *п*риличан, *п*овелик. \Rightarrow

⁶ Именица *добротворка* могла је настати и од мотивног придева *добротворан*. Склонији смо, међутим, уверењу да је ова именица настала додавањем моционог форманта *-ка*.

⁷ Лексема *хотан* није забележена у Р МС; она је застарела; потврђена је у Рјечнику ЈАЗУ.

⁸ Глагол је конструисан да би се објаснио настанак деривата *доброчинилац*, *доброчинилица*, *доброчинишљ*, *доброчинишљница* и *доброчинишљка*.

⁹ Могуће је двојачко творбено рашчлањавање: радни глаголски придев + *-ац* или глаголска основа + *-лац*. Са синхронијског становишта друго нам је уверљивије.

$2_2 < 1_2$ **добрахно** прил. *досћа, љрилично, добро.*

$1_3 < 0$ **добр-ити (се)**¹⁰ ⇒

$2_3 < 1_3$ **добри-јан**, -ана м *добричина.*

$2_4 < 1_3$ **добри-ковић** м *добар човек.*

$Pr2_5 < 1_3$ **з-добрити (се)**¹¹

$Pr2_6 < 1_3$ **о-добрити**, одобрим сврш. *љризнајти као добро, ваљано, љошврдити вредности нечега; сагласити се с ким или чим.* ⇒

$pr3_2 < pr2_6$ **одобр-авати**, -обравам несвр. и уч. *љрема одобрити.* ⇒

$pr4_1 < pr3_2$ **одобрава-лац**, -аоца м *онај који одобрава, који се слаже с ким, с чим.*

$pr4_2 < pr3_2$ **одобрава-ње** с гл. им. од *одобравати.*

$pr4_3 < pr3_2$ **одобрава-тељ** м *одобравалац.* ⇒

$pr5_1 < pr4_3$ **одобраватељ-ски** прил. у знак *одобравања, с одобравањем.*

$pr3_3 < pr2_6$ **одобр-ење** с дозвола, *љривола, љрисићанак.*

$Pr2_7 < 1_3$ **по-добрити (се)**, подобрим се сврш. *љосћаити добар, бољи, љобољшати се.* ⇒

$pr3_4 < pr2_7$ **подобр-авати (се)**, -добравам (се) несврш. и уч. *љрема љодобрити (се).*

$Pr2_8 < 1_3$ **пре-добрити (се)**, предобрим (се) сврш. *љосћаити љредобар.*

$Pr2_9 < 1_3$ **раз-добрити (се)**, раздобрим се, сврш. *љосћаити добар, бољи.*

$pr3_5 < pr2_9$ **раздобр-авати (се)**, -добравам (се), несврш. и уч. *љрема раздобрити (се).*

$1_4 < 0$ **добрим** прил. *на добар, на леј начин.*

$1_5 < 0$ **добр-ииа** ж покр. *добар животи, благосћање.*

$1_6 < 0$ **добр-ић**, -ића м покр. еуф. *злић, зли љришић.*

$1_7 < 0$ **добр-ица** ж *она која је добра, добричица.* ⇒

$2_{10} < 1_7$ **добрич-ав**, -а, -о *који је добре и мирне ћуди.*

$1_8 < 0$ **добр-ичина** м *човек добре и благе ћуди.*

$1_9 < 0$ **добр-ичица**¹² ж *добрица.*

$1_{10} < 0$ **добро**¹³, с **1.а.** *нейокрејно имање, љосед. б. културно и материјално благо. 2.а.* *сћварна или морална користи, благосћање; љо-*

¹⁰ Реконструисано према *здобрити (се).*

¹¹ Префикс з- аломорф је префикса с-.

¹² Настанак именица *добричина* и *добричица* може се објаснити на неколико начина. Ове именице су могле настати деноминалном творбом — додавањем творбеног форманта *-ина* односно *-ица* на творбену основу именице *добрица (добриц-)*. Могле су настати и девербативном творбом помоћу творбене основе глагола *добрити (добри-)* и творбеног форманта *-чина* односно *-чица*. Најзад, можда су настале деадјективно на начин који смо описали у тексту. Одлучили смо се за последњи творбени тип због семантике ових именица, јер дефиниције њихових значења упућују на помисао да су им придеви мотивне речи.

¹³ Именицу *добро* сврставамо у деривате придева *добар* иако је она настала супстантивизацијом.

вољни живојни услови, уживање. б. ир. зло. 3. особина онога који је добар, добројша. 4. одмила о ономе који је изразио мио и драг. 5. фиг. добра дела. ⇒

$2_{11} < 1_{10}$ добар-це, -а и -ета с дем. од добро; имање.

$1_{11} < 0$ добро, прил. 1. како треба, како је ред да буде; како је пожељно; право. 2. досега, бојажливо. 3. израз за одобравање, за сагласност: нека буде тако, слажем се. ⇒

$Pr2_{12} < 1_{11}$ з-добра прил. добрим, лејим начином, мирним иушем.

$Pr2_{13} < 1_{11}$ по-добро прил. досја, ирилично добро. ⇒

$Pr2_{14} < 2_1$ по-добрано прил. иодобро.

$Pr2_{15} < 1_{11}$ пре-добро прил. на иредобар начин, одвећ, сувише добро.

$1_{12} < 0$ добр-овати¹⁴, добрујем несвр. 1. добар бићи. 2. добро и у слози живећи. ⇒

$2_{16} < 1_{12}$ доброва-ње с гл. им. од добровати.

$1_{13} < 0$ *добр-ост¹⁵, -ости ж особина онога који је добар, добројша. ⇒

$2_{16} < 1_{13}$ доброст-ив, -а, -о а. добар, благ, милостив, милосрдан. б. који изражава, очистије, истиљава доброју. ⇒

$3_7 < 2_{16}$ добростиво прил. на добростив начин, милостиво.

$3_8 < 2_{16}$ добростив-ост, -ости ж особина онога који је добростив.

$1_{14} < 0$ добр-ота ж 1. особина онога који је добар, иријатељско расиоложење према људима, сиремност на иружање помоћи, илеме-нићност. 2. оно што је добро, ваљаност, вредност. 3. гојовост на услуге, услуга, љубазност.

$1_{15} < 0$ добр-оћа ж необ. в. добројша.

$Pr1_{16} < 0$ по-добар¹⁶, -бра, -бро 1.а. досја, ирилично добар; ирилично јак, снажан. б. (у служби именице) онај који је досја, ирилично добар. 2. досја велик, овећи.

$Pr1_{17} < 0$ пре-добар, -бра, -бро одвећ, сувише добар.

Коментар. Гнездо има сто лема. Скоро све су преузете из Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Лексеме добротинић и доброт конструисане су да би се објаснили даљи творбени процеси.

¹⁴ Глагол добровати је могао настати и девербативно, од глагола добрић и тада би он био другостепени дериват придева добар.

¹⁵ Именица доброт је по Рјечнику хрватскога или српскога језика Југословенске академије знањости и умјешности последњи пут потврђена у 18. веку. Ми је овде дајемо да бисмо објаснили даље деривате који су из ње изведени.

¹⁶ Одлучили смо се да настанак прилога иодобро и иредобро вежмо за прилог добро иако је било могуће представити их и као деривате придева иодобар односно иредобар.

У гнезду је 16 сложеница са својим деривационим гнездима, 17 првостепених деривата, 16 другостепених, 8 трећестепених, 3 четворостепена и један петостепени дериват.

Од 16 сложеница укупно их је 11 које имају првостепене деривате. Сви су они настали суфиксацијом. Именице *добровоља* и *добročин* имају по четири првостепена деривата, а остале сложенице мање. Од 16 сложеница има укупно 23 првостепена деривата. Четири сложенице имају другостепене деривате. То су *добровоља*, *добročин*, *доброћуд* и *добročин*. Именице *добровоља* и *добročин* имају чак по четири другостепена деривата. Од сложеница је изведено 13 другостепених деривата. Сложенице имају само два трећестепена деривата, оба од именице *добročин*, а четворостепених и даљих деривата нема.

Од 17 првостепених деривата, 9 је именица, 4 придева, 2 глагола и два прилога. Именице означавају особину онога који је добар или носиоца особине мушког или женског рода. Од 4 придева, 2 су настала суфиксацијом, а 2 префиксацијом. Свима њима изриче се субјективна оцена, односно умањен или увећан степен особине која се означава придевом *добар*. Глаголима се означава радња одн. стање у вези са стицањем добротe, а прилози означавају начин вршења радње при коме се испољава особина исказана основним придевом.

Од 16 другостепених деривата, 6 је глагола, 5 прилога, 3 именице и 2 придева. Пет глагола је настало префиксацијом, а 1 суфиксацијом. Њима се најчешће означава радња у вези са стицањем добротe. Три прилога су настала суфиксацијом, а два префиксацијом и углавном имају значење субјективне оцене. Именице и придеви су настали суфиксацијом.

Три трећестепена деривата су именице, три глаголи, а три прилози. Сва три четворостепена деривата *одобравалац*, *одобравање* и *одобраваитељ* изведена су од глагола *одобравајти*. Од истог трећестепеног деривата придева *добар* настао је и једини петостепени дериват у гнезду, а то је прилог *одобраваитељски*.

Гнездо придева *добар* показује низак степен семантичког варирања. Изузимајући сложенице из анализе, запажа се да су само именица *добро* са значењем *имање* и глагол *одобријти* са својим деривационим системом настали као резултат не само творбеног, него и семантичког варирања. Семантика свих осталих деривата најчешће је у вези са стицањем или поседовањем особине исказане мотивним придевом.